

STUDIA PRAWNICZE

Filozofia i teoria prawa

Jerzy Oniszczyk

C·H·BECK

STUDIA PRAWNICZE

Filozofia i teoria prawa

Ewie

Filozofia i teoria prawa

Jerzy Oniszczyk

Prof. zw. dr hab.

*Szkoła Główna Handlowa
Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości
i Zarządzania im. L. Koźmińskiego*

WYDAWNICTWO C. H. BECK
WARSZAWA 2008

Propozycja cytowania:
Oniszczyk, Filozofia i teoria prawa, Nb. 23, Warszawa 2008

Redakcja: Magdalena Cymerska

© **Wydawnictwo C. H. Beck 2008**

Wydawnictwo C. H. Beck Sp. z o.o.
ul. Bonifraterska 17, 00-203 Warszawa

Skład i lamowanie: TiM-Print, Warszawa
Druk i oprawa: Elpil, Siedlce

ISBN 978-83-7483-775-0

Wstęp

Niemal każdy człowiek ma swoją prawdę o prawie. Pewien typ przekonań ma posiadacz „wiedzy absolutnej”, który łatwo staje się arbitrem wszelkich spraw. Inny rodzaj przekonań cechuje ludzi otwartych na poglądy „innego”. Poszukiwanie prawdy o ludziach i ich prawie to zwłaszcza zmierzanie po ogromnej przestrzeni poglądów i argumentów na ich rzecz. Przedstawienia koncepcji mają sens zwłaszcza w odniesieniu do tych, którzy nie ufają zapewnieniu, że jest tylko jeden krajobraz świata i jest to ten, który widać z konkretnego jednego i tylko jednego okna. Tak widziany świat jest bardzo poważny; a jak niektórzy mówią, ludzie mogą być poważni, gdy „cisną” ich buty lub umysł. Skoro jednak osiągnięciem XXI w. są wygodne buty każdego, to bycie poważnym stało się mniej dwuznaczne.

Zastanawiając się nad sposobami przeciwdziałania ucieczce ludzi w krótkowzroczne myślenie, dostarczające doraźnego zadowolenia oraz uzależnienia od teraźniejszości, *Nicolas Tenzer* proponuje działanie na rzecz krytycznego myślenia za pomocą przedmiotów humanistycznych, a zwłaszcza przez historię i filozofię. Uważa, że tą drogą można uczyć samodzielnego myślenia, przeciwdziałając rozwojowi postaw schlebających temu, co doraźne, powierzchowne i rozrywkowe – modom. Skierowanie uwagi na nauki humanistyczne wpisuje się w spostrzeżenie *Wilhelma Diltheya*, że są to nauki rozumiejące, bez których wiedza, zwłaszcza pochodząca z nauk ścisłych, ma zgubne skutki dla ludzi. Dostrzega się kapitalny wpływ nauk humanistycznych np. na utrzymanie i rozwój demokracji znaczenia. To dzięki jej refleksjom, zarówno techniczna i biologiczna, jak i matematyczno-fizyczna wiedza staje się zrozumiała z punktu widzenia człowieka i jego relacji do świata. Jednak zauważa się, że o ile model naukowości nauk ścisłych polegających na poznawaniu, tj. ciągłym dokonywaniu nowych odkryć, sprzyjał ocenie o ich użyteczności, to takiej bezpośredniej pragmatyczności i ekonomiczności nie dostrzeżono w przypadku nauk humanistycznych. Wobec tego, że weryfikowanie ustaleń humanistycznych trwa często dziesięciolecia i rzadko ma bezpośrednie znaczenie użytkowe, to nie dostrzega się wartości pragmatycznych humanistycznych poszukiwań. Jednak bez swoistych filozoficznych niezmienników myślenia, np. płynących z arystotelesowskich rozważań, brakuje narzędzi niezbędnych do zrozumienia świata. W ocenie *Tadeusza Gadacza* rezultatem

upadku poszukiwań filozoficznych jest załamanie poziomu debaty publicznej i jakości oraz trafności demokratycznych decyzji. Ale dostrzega się też okoliczność, że ludzie, stosownie do wzrostu przewagi techniczno-ekonomicznego pragmatyzmu, zaczynają jednak uświadamiać sobie znaczenie humanistyki, bez której „materia dusi człowieka”. Inna sprawa, że jak przypomniał filozof, poszukiwania humanistyczne także dostarczają podstaw rozwojowi technologii, albowiem „Komu sto lat temu mogło przyjść do głowy, że prace filozoficzne szkoły lwowsko-warszawskiej staną się podstawą rozwoju nauk komputerowych? A dziś tłumaczy się na świecie jej prace nawet pomniejszej wagi, bo okazuje się, że znakomicie wpisują się we współczesne badania myśli analitycznej, które mają znaczenie praktyczne. Dziesiątki lat temu ktoś w Krakowie, Warszawie czy Lwowie coś rozważał pozornie poza historią, poza dramatami epoki, a dziś to okazuje się uniwersalnie ważne”. Można powiedzieć, że zaniechanie humanistycznej analizy rozwoju nauk ścisłych powoduje braki w udzielaniu odpowiedzi na pytania o charakterze moralnym i filozoficznym, jakie pojawiają się w następstwie rozwoju np. informatyki, biotechnologii. Poszukiwanie miar, granic różnych wartości, cnót, prawd należy do ludzi, których decyzje są rezultatem ich rozsądku, przy czym rozsądek ten, jak zauważa *T. Gadacz*, „nie bierze się znikąd” i twierdzi dalej, że „Ją trzeba ćwiczyć od małego. Jak grę na skrzypcach albo na fortepianie”. Wobec tego „kiedy człowiek wyćwiczy myślenie i nabierze rozsądku, to dużo mniej się myli, więc ma lepsze życie. I wszyscy wokół niego także”¹.

Można łatwo dostrzec, że przy braku filozoficznych analiz w dalszej kolejności pojawiają się też niedostatki co do koncepcyjnych podstaw służących projektowaniu wzorców społecznie pożądanego postępowania w demokracji prawnej, pojawia się niemożliwość przygotowania projektów regulacji prawnych służących już nie tylko wielkim hasłom w postaci bezpieczeństwa i rozwoju gatunku ludzkiego, narodu, ale prawidłowego kojarzenia dzisiejszych, nawet prozaicznych, różnych grupowych interesów. Stąd m.in. parlamenty w demokracji muszą popadać w stałą niemożność prawną („impotencję normatywną”) i próby politycznego rozwiązywania tych kryzysów w drodze wyborów (nawet częstych) oraz przekazywania władzy opozycji są jałowe wobec stałego faktu braku humanistycznego „materiału” koncepcyjnego (próbującego rozumieć). Zrozumiałe jest, że jednym z politycznych wytłumaczeń tego stanu rzeczy może być myśl o uwiądzie żywotności demokracji i jej modelu tworzenia i stosowania prawa, o wyczerpaniu jej zdolności do prowadzenia spraw społecznych.

Warszawa, kwiecień 2008 r.

Jerzy Oniszczyk

---

¹ Nie ma szczęścia bez myślenia, rozmowa z prof. *Tadeuszem Gadaczem*, Polityka z 17.12.2005 r.

Przegląd treści

	Str.	Nb.
Wstęp	V	
Rozdział I. Filozofia, jurysprudencja i teoria prawa	1	1
§ 1. Uwagi ogólne	1	1
§ 2. Filozofia prawa	4	3
§ 3. Jurysprudencja ogólna (generalna)	14	9
§ 4. Teoria prawa i państwa	16	11
§ 5. Uwagi ogólne dotyczące koncepcji pojmowania prawa	30	16
§ 6. Zagadnienia metod prawnych	45	23
Rozdział II. Koncepcje prawnonaturalnego ujęcia prawa	48	24
§ 1. Uwagi ogólne	48	24
§ 2. Klasyfikacja koncepcji prawnonaturalnych.....	55	31
§ 3. Ujęcia prawnonaturalne starożytności	63	46
§ 4. Teologiczne ujęcia prawnonaturalne. Średniowiecze	120	66
§ 5. Prawnonaturalne wizje okresu Odrodzenia. Reformacja. Kontreformacja	170	88
§ 6. Neotomizm	196	104
§ 7. Laickie ujęcia prawnonaturalne i ich przesłanki	220	116
§ 8. Współczesne ujęcia prawnonaturalne.....	310	147
§ 9. Personalizm	356	161
§ 10. Sprawiedliwość	359	163
Rozdział III. Prawnopozytywne koncepcje prawa	376	168
§ 1. Uwagi ogólne	376	168
§ 2. Rozumienie pozytywizmu	383	171
§ 3. Tradycja i pojmowanie pozytywizmu prawniczego	401	177
§ 4. Ogólne cechy prawa w ujęciu prawnopozytywnym	410	181
§ 5. Nurty tradycyjnego pozytywizmu	425	190
§ 6. Współczesny pozytywizm	470	203
§ 7. Neopozytywizm	508	216
Rozdział IV. Realistyczne pojmowania prawa	519	221
§ 1. Uwagi ogólne	519	221

	Str.	Nb.
§ 2. Rozumienie realizmu prawniczego	520	223
§ 3. Koncepcje realistycznego nurtu amerykańskiego	526	224
§ 4. Koncepcje realistycznego nurtu europejskiego	545	235
§ 5. Socjologiczna jurisprudencja amerykańska. Inżynieria społeczna	571	245
§ 6. Krytyka realistycznego podejścia do prawa	577	249
§ 7. Wpływy realistycznego podejścia do prawa	582	253
Rozdział V. Rozumienie. Hermeneutyka. Hermeneutyka prawnicza	616	264
§ 1. Rozumienie	616	264
§ 2. Pojmowanie hermeneutyki	618	266
§ 3. Hermeneutyka i filozofia	627	270
§ 4. Hermeneutyka jako epistemologia i ontologia	629	272
§ 5. Hermeneutyka prawnicza	671	283
§ 6. Analityczna hermeneutyka prawnicza	693	296
Rozdział VI. Analityczno-językowe podejście do prawa	695	297
§ 1. Uwagi ogólne	695	297
§ 2. Pojęcie analizy. Filozofia analityczna	696	298
§ 3. Metoda analityczna w prawoznawstwie	720	307
§ 4. Metody analizy	735	313
§ 5. Logika prawnicza. Logika jako instrument analizy	737	314
Rozdział VII. Koncepcje argumentacji prawniczej i działania komunikacyjnego	752	323
§ 1. Ogólna charakterystyka poszukiwań argumentacyjnych i komunikacyjnych	752	323
§ 2. Topiczno-retoryczne i proceduralne koncepcje argumentacyjne	772	334
§ 3. Komunikacyjne podejście do prawa. Komunikacyjna koncepcja prawa <i>Jürgena Habermasa</i>	790	341
Rozdział VIII. Inne podejścia do prawa	808	343
§ 1. Uwagi ogólne	808	343
§ 2. Prawo w ujęciu ontologicznym i teoriopoznawczym	809	344
§ 3. Prawo jako technika społeczna	810	345
§ 4. Ujęcie fenomenologiczno-egzystencjalne	827	350
§ 5. Prawo w ujęciu dziejowo-historycznym	866	364
§ 6. Determinizm społeczny i prawny (tzw. darwinizm prawny) ...	900	378
§ 7. Solidarystyczne wizje prawa	909	383
§ 8. Neokantyzm	920	386
§ 9. Teoria systemów	933	392
§ 10. Pragmatyzm i neopragmatyzm	944	397
§ 11. Integralna filozofia prawa	964	404

	Str.	Nb.
§ 12. Negocjacyjne ujęcie prawa	979	405
§ 13. Teoria ekologiczna	982	407
§ 14. Prawo w ujęciu postmodernistycznym	984	408
Indeks autorów	1077	
Indeks rzeczowy	1089	

Spis treści

	Str.	Nb.
Wstęp	V	
Rozdział I. Filozofia, jurysprudencja i teoria prawa	1	1
§ 1. Uwagi ogólne	1	1
§ 2. Filozofia prawa	4	3
§ 3. Jurysprudencja ogólna (generalna)	14	9
§ 4. Teoria prawa i państwa	16	11
§ 5. Uwagi ogólne dotyczące koncepcji pojmowania prawa	30	16
§ 6. Zagadnienia metod prawnych	45	23
Rozdział II. Koncepcje prawnonaturalnego ujęcia prawa	48	24
§ 1. Uwagi ogólne	48	24
§ 2. Klasyfikacja koncepcji prawnonaturalnych.....	55	31
§ 3. Ujęcia prawnonaturalne starożytności	63	46
I. Wykształcanie nurtów prawnonaturalnych.....	63	46
II. Mitologiczne wyobrażenia prawnonaturalne	66	47
III. Filozofowie przyrody	68	48
IV. Nurt myśli atomistycznej	72	50
V. Filozofia sofistów	74	51
VI. Filozofia <i>Sokratesa</i>	81	55
VII. Filozofie sokratyczne	85	56
VIII. Filozofia <i>Platona</i>	86	57
IX. Filozofia <i>Arystotelesa</i>	94	58
X. Filozofia stoicka, epikureizm i sceptycyzm	105	59
XI. <i>Marek Cynceron</i>	112	63
XII. <i>Lucjusz Seneka</i>	116	64
XIII. Znaczenie antycznego dorobku myśli prawniczej	117	65
§ 4. Teologiczne ujęcia prawnonaturalne. Średniowiecze	120	66
I. Starożytne chrześcijańskie prawo naturalne	120	66
II. Wczesnośredniowieczny nurt prawnonaturalny	132	73
III. Nurty prawnonaturalne XII i XIII wieku. <i>Św. Anzelm</i> , <i>św. Tomasz z Akwinu</i>	142	78

	Str.	Nb.
IV. Późnośredniowieczne nurty prawnaturalne. <i>John Szkod, William Ockham, Marsyliusz z Padwy</i>	156	82
V. Główne cechy średniowiecznych nurtów prawnaturalnych. Woluntaryzm i intelektualizm	163	85
§ 5. Prawnaturalne wizje okresu Odrodzenia. Reformacja.		
Kontreformacja	170	88
I. Warunki kształtowania odrodzeniowych koncepcji prawnaturalnych	170	88
II. <i>Niccolo Machiavelli</i>	176	92
III. <i>Jean Bodin</i>	178	93
IV. Projekty utopijne. <i>Thomas More, Francis Bacon, Tomasz Campanella</i>	181	94
V. <i>Michel de Montaigne</i>	185	97
VI. Ruchy reformacyjne. <i>Martin Luther, Jan Calvin</i>	185	98
VII. Kontreformacja. <i>Francisco Suárez</i>	190	101
VIII. Znaczenie teologicznej koncepcji prawnaturalnej	193	102
IX. Polski nurt prawniczej myśli odrodzeniowej i reformacyjnej	195	103
§ 6. Neotomizm	196	104
I. Warunki odnawiania teologicznej wizji prawnaturalnej. <i>Joseph Marie Comte de Maistre</i>	196	104
II. Odrodzony tomizm	200	106
III. Główne nurty neotomizmu	207	109
IV. <i>Victor Catherein</i>	209	110
V. <i>Jacques Maritain</i>	210	111
VI. <i>Emmanuel Mounier</i>	216	112
VII. <i>Alfred Verdross</i>	218	113
VIII. <i>Michael Villey</i>	218	114
IX. Polska myśl neotomistyczna	219	115
§ 7. Laickie ujęcia prawnaturalne i ich przesłanki	220	116
I. Prawnaturalne ujęcia XVII w.	220	116
1. <i>Kartezjusz</i>	228	119
2. <i>Hugo Grocjusz</i>	231	120
3. <i>Thomas Hobbes</i>	235	121
4. <i>Benedykt Spinoza</i>	243	123
5. <i>John Locke</i>	245	124
6. <i>Samuel Pufendorf</i>	254	126
7. <i>Christian Thomasius</i>	255	127
II. Prawnaturalne poszukiwania oświeceniowe	255	128
1. Przesłanki i rozwój nurtów prawnaturalnych	255	128
2. <i>Charles Louis Montesquieu</i>	266	134
3. <i>Christian Wolf</i>	271	135
4. <i>Wolter</i>	272	136
5. <i>Denis Diderot</i>	273	137

	Str.	Nb.
6. <i>Jean Jacques Rousseau</i>	274	138
7. <i>George Berkeley</i>	281	140
8. <i>David Hume</i>	283	141
9. <i>Thomas Reid</i>	290	142
10. <i>Antoine-Nicolas de Condorcet</i>	291	143
11. <i>Immanuel Kant</i>	292	144
12. <i>Johann Gottlieb Fichte</i>	307	145
13. Myśl prawnonaturalna polskiego Oświecenia	308	146
§ 8. Współczesne ujęcia prawnonaturalne	310	147
I. Przesłanki i rozwój współczesnych koncepcji prawnonaturalnych	310	147
II. <i>Rudolf Stammler</i>	316	148
III. <i>Gustaw Radbruch</i>	323	149
IV. <i>Leon Luvois Fuller</i>	330	150
V. <i>John Wild</i>	335	151
VI. <i>Alfred Verdross</i>	337	152
VII. <i>Filmer Stuart Cuckow Northrop</i>	339	153
VIII. <i>Edmond Cahn</i>	339	154
IX. <i>Clarence Morris</i>	340	155
X. <i>Jerome Hall</i>	341	156
XI. <i>John Finnis</i>	342	157
XII. <i>Michael Moor</i>	352	158
XIII. <i>Egdar Bodenheimer</i>	355	159
XIV. <i>Helmut Coing</i>	356	160
§ 9. Personalizm	356	161
§ 10. Sprawiedliwość	359	163
I. <i>John Rawls</i>	359	163
II. <i>Chaim Perelman</i>	368	165
III. <i>Robert Nozick</i>	371	166
IV. <i>Wojciech Sadurski</i>	373	167
Rozdział III. Prawnopozytywne koncepcje prawa	376	168
§ 1. Uwagi ogólne	376	168
§ 2. Rozumienie pozytywizmu	383	171
I. Kształtowanie się wizji pozytywistycznej	383	171
II. <i>Auguste Comte</i>	387	172
III. <i>Claude Henri de Saint-Simon</i>	392	173
IV. <i>John Stuart Mill</i>	393	174
V. <i>Richard Avenarius, Ernst Mach</i>	400	175
VI. Polski pozytywizm	401	176
§ 3. Tradycja i pojmowanie pozytywizmu prawniczego	401	177
I. Inspiracje pozytywizmu prawniczego	401	177
II. Pojęcie pozytywizmu prawniczego	404	178
§ 4. Ogólne cechy prawa w ujęciu prawnopozytywnym	410	181
§ 5. Nurty tradycyjnego pozytywizmu	425	190

	Str.	Nb.
I. Rozumienie nurtów tradycyjnych	425	190
II. Pozytywizm anglosaski	428	192
1. Analiza pojęciowa	428	192
2. <i>Jeremy Bentham</i>	430	193
3. <i>John Austin</i>	435	194
III. Pozytywizm kontynentalny	442	195
1. Kontynentalna analiza pojęciowa	442	195
2. <i>Karl Bergbohm</i>	443	196
3. <i>Rudolf von Jhering (Ihering)</i>	444	197
4. <i>Georg Jellinek</i>	446	198
5. <i>Hans Kelsen</i>	447	199
6. <i>Czesław Znamierowski</i>	469	202
§ 6. Współczesny pozytywizm	470	203
I. Problemy współczesnego pozytywizmu. Krytyka	470	203
II. Pozytywizm <i>Herberta L. A. Harta</i>	480	213
III. Pozytywizm <i>Josepha Raza</i>	499	214
IV. Pozytywizm instytucjonalny	504	215
§ 7. Neopozytywizm	508	216
Rozdział IV. Realistyczne pojmowania prawa	519	221
§ 1. Uwagi ogólne	519	221
§ 2. Rozumienie realizmu prawniczego	520	223
§ 3. Koncepcje realistycznego nurtu amerykańskiego	526	224
I. Rozwój, cechy i wersje realizmu	526	224
§ 4. Koncepcje realistycznego nurtu europejskiego	545	235
I. Uwagi ogólne	545	235
II. Szkoła wolnego prawa	548	238
III. Skandynawski realizm prawny	551	239
1. Charakterystyka skandynawskiego realizmu	551	239
2. <i>Axel Hägerström</i>	552	240
3. <i>Vilhelm Lundstedt</i>	554	241
4. <i>Karl Olivecrona</i>	554	242
5. <i>Alf Ross</i>	556	243
IV. Realizm prawniczy <i>Leona Petrażyckiego</i>	557	244
§ 5. Socjologiczna jurisprudencja amerykańska. Inżynieria społeczna	571	245
§ 6. Krytyka realistycznego podejścia do prawa	577	249
§ 7. Wpływy realistycznego podejścia do prawa	582	253
I. Uwagi ogólne	582	253
II. Ekonomiczne podejście do prawa	583	254
III. Szkoła krytycznego prawa	603	259
Rozdział V. Rozumienie. Hermeneutyka. Hermeneutyka prawnicza	616	264
§ 1. Rozumienie	616	264

	Str.	Nb.
§ 2. Pojmowanie hermeneutyki	618	266
§ 3. Hermeneutyka i filozofia	627	270
§ 4. Hermeneutyka jako epistemologia i ontologia	629	272
I. Główne podejścia hermeneutyczne	629	272
II. Metodologiczna koncepcja hermeneutyczna	630	273
III. Ontologiczna koncepcja hermeneutyczna	637	277
1. Rozumienie jako sposób istnienia bytu. <i>Edmund Husserl</i>	637	277
2. <i>Martin Heidegger</i>	638	279
3. <i>Hans Georg Gadamer</i>	643	280
4. <i>Paul Ricoeur</i>	664	281
5. <i>Jürgen Habermas</i>	670	282
§ 5. Hermeneutyka prawnicza	671	283
I. Prawniczne zastosowania hermeneutyczne	671	283
II. Teoria interpretacji tekstu prawnego	673	285
III. Hermeneutyka jako filozofia prawa	678	290
IV. Zagadnienia charakteru hermeneutycznego poznania	691	295
§ 6. Analityczna hermeneutyka prawnicza	693	296
Rozdział VI. Analityczno-językowe podejście do prawa	695	297
§ 1. Uwagi ogólne	695	297
§ 2. Pojęcie analizy. Filozofia analityczna	696	298
§ 3. Metoda analityczna w prawoznawstwie	720	307
I. Ogólna charakterystyka metody analitycznej w prawoznawstwie	720	307
II. <i>John Langshaw Austin</i>	724	308
III. Analityczne cechy projektu <i>Hansa Kelsena</i> . Wizja i krytyka neopozytywistycznego Koła Wiedeńskiego	725	309
IV. Metoda analityczna w projekcie <i>H. L. A. Harta</i>	728	310
V. Określenie metody analizy lingwistycznej. Procedury analiz	732	311
§ 4. Metody analizy	735	313
§ 5. Logika prawnicza. Logika jako instrument analizy	737	314
I. Projekty dotyczące natury logiki. Specyficzna logika prawnicza	737	314
II. Obraz logiki dyskursu prawniczego	741	315
Rozdział VII. Koncepcje argumentacji prawniczej i działania komunikacyjnego	752	323
§ 1. Ogólna charakterystyka poszukiwań argumentacyjnych i komunikacyjnych	752	323
I. Warunki poszukiwań argumentacyjnych	752	323
II. Rozwój koncepcji argumentacyjnych	755	326
III. Cechy dyskursu argumentacyjnego. Dyskurs prawniczy ..	767	332

	Str.	Nb.
§ 2. Topiczno-retoryczne i proceduralne koncepcje argumentacyjne	772	334
I. Topiczno-retoryczne ujęcia prawa	777	337
1. Topiczne podejście do prawa	777	337
2. Nowa retoryka prawnicza	778	338
II. Teoria dyskursu prawniczego w ujęciu proceduralnym	785	339
§ 3. Komunikacyjne podejście do prawa. Komunikacyjna koncepcja prawa <i>Jürgena Habermasa</i>	790	341
Rozdział VIII. Inne podejścia do prawa	808	343
§ 1. Uwagi ogólne	808	343
§ 2. Prawo w ujęciu ontologicznym i teoriopoznawczym	809	344
§ 3. Prawo jako technika społeczna	810	345
§ 4. Ujęcie fenomenologiczno-egzystencjalne	827	350
I. Ogólna charakterystyka wizji egzystencjonalnej i fenomenologicznej	827	350
II. <i>Edmund Husserl</i>	844	357
III. <i>Alfred Schütz</i>	857	358
IV. <i>Adolf Reinach</i>	858	359
V. <i>Martin Heidegger</i>	860	360
VI. Koncepcje badań egzystencjalnych w prawie <i>W. Maihofer</i> , <i>F. Kafki</i> i <i>R. Marcica</i>	863	361
VII. <i>Emmanuel Lévinas</i>	864	362
VIII. Inspiracje poszukiwaniami egzystencjonalno-fenomenologicznymi	865	363
§ 5. Prawo w ujęciu dziejowo-historycznym	866	364
I. <i>Georg Wilhelm Friedrich Hegel</i>	866	364
II. <i>Friedrich Carl von Savigny</i>	878	365
III. <i>Georg Friedrich Puchta</i>	883	367
IV. Angielskie prawoznawstwo historyczne. <i>Henry Maine</i>	884	368
V. <i>Fryderyk Engels</i>	885	369
VI. <i>Karol Marks</i>	887	370
VII. <i>Jewgienij B. Paszukanis</i>	893	374
VIII. Krytyka marksizmu i jego nowa popularność	894	375
§ 6. Determinizm społeczny i prawny (tzw. darwinizm prawny) ...	900	378
§ 7. Solidarystyczne wizje prawa	909	383
§ 8. Neokantyzm	920	386
§ 9. Teoria systemów	933	392
§ 10. Pragmatyzm i neopragmatyzm	944	397
I. Pragmatyzm	944	397
II. Neopragmatyzm	955	402
§ 11. Integralna filozofia prawa	964	404
§ 12. Negocjacyjne ujęcie prawa	979	405
§ 13. Teoria ekologiczna	982	407
§ 14. Prawo w ujęciu postmodernistycznym	984	408

	Str.	Nb.
I. Odniesienie do modernizmu	984	408
1. Pojmowanie modernizmu	984	408
2. Filozofia życia. <i>Henri Bergson</i>	992	413
3. <i>Friedrich Nietzsche</i>	997	414
II. Rozumienie postmodernizmu	1004	415
1. Pojawienie się postmodernizmu. Ogólne cechy	1004	415
2. Podstawa postmodernizmu. Krytyka nauki	1011	419
III. Postmodernizm w filozofii	1033	441
1. Inspiracje postmodernizmu w filozofii	1033	441
2. Krytyczny wymiar postmodernizmu	1035	442
3. Wyróżniki filozofii postmodernistycznej	1038	444
4. <i>Jean François Lyotard, Jacques Derrida, Zygmunt Bauman</i>	1042	448
IV. Modernizacja międzynarodowego ładu. Znaczenie pań- stwa i prawa	1061	452
V. Cechy prawa w debacie ponowoczesnej	1066	455
Indeks autorów	1077	
Indeks rzeczowy	1089	

Rozdział I. Filozofia, jurysprudencja i teoria prawa

§ 1. Uwagi ogólne

Ogólna nauka o prawie, podobnie jak nauki historyczne i dogmatyczne, zajmuje się poznawaniem rzeczywistości (gromadzeniem właściwie uzasadnionych twierdzeń o prawie) oraz służy praktyce tworzenia i stosowania prawa, a także podejmuje rozważania z punktu widzenia sprawiedliwości nad rozwiązaniami prawnymi czy rozstrzygnięciami organów stosujących prawo, dostarczając np. argumentów umacniających określony system państwa i prawa. Uważa się, że bez względu na założenie o konieczności ograniczenia zainteresowań nauki prawa tylko „do formułowania twierdzeń o rzeczywistości (stanowisko afilozoficzne), czy też że powinny one propagować pewne wartości i służyć im (jak *implicite* zakłada filozofia prawa)”, to nauki prawne spełniają także funkcje pozapoznawcze¹.

Ta część prawoznawstwa, która ma charakter ogólny, bywa przedstawiana jako sporny obszar co najmniej trzech dyscyplin, tj.: „filozofii prawa”, „jurysprudencji” oraz „teorii prawa”. Wspomniane trzy określenia odzwierciedlają różne perspektywy poznawcze, kierunki polityczne, zróżnicowane zainteresowania stwarzające podstawę do różnego rodzaju pytań stawianych w stosunku do prawa, zwłaszcza jego przedmiotu². Istnieją jednak, jak się uważa, trudności z ustaleniem pierwszeństwa którejs z nich jako reprezentanta obszaru z uwagi na: 1) różny sposób uprawiania ich w poszczególnych krajach, 2) zróżnicowanie ze względu na czas powstania i konteksty społeczno-polityczne, 3) kształtowanie się każdej dyscypliny pod wpływem odmiennych filozofii³. Wypowiadane są też poglądy o różnych

---

¹ Z. Ziemiński, [w:] S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii prawa*, Poznań 2001, s. 14.

² J. Penner, D. Schaff, R. Nobles, *Approaches to Jurisprudence, Legal Theory, and the Philosophy of Law*, [w:] *Jurisprudence and Legal Theory. Commentary and Materials*, ed. J. Penner, D. Schaff, R. Nobles, Butterworths, Warszawa 2002, s. 3.

³ R. Sarkowicz, [w:] R. Sarkowicz, J. Stelmach, *Teoria prawa*, Kraków 1996, s. 18.